

IUS EST ARS

Ünnepi tanulmányok Visegrády Antal
professzor 65. születésnapja tiszteletére

Szerkesztette

Nochta Tibor
Monori Gábor

Pécs 2015

Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
7622 Pécs, 48-as tér 1.
ajk.pte.hu

Felelős kiadó:
Prof. Dr. Kecskés László dékán

ISBN: 978-963-642-720-7

Nyomdai munkálatok: Kódex Nyomda Kft.
Felelős vezető: Simon Béla
7627 Pécs, Rigóder út 29.

Tartalom

Köszöntő	8
Visegrády Antal életrajza.....	10
Visegrády Antal tudományos közleményei	12
ÁDÁM ANTAL: A bölceletek ontológiai és episztemológiai felfogásairól.....	35
ANDRÁSSY GYÖRGY: Kívánjuk a másság elfogadását! A másság-filozófiáról a sepsiszentgyörgyi diákok 12+1 pontja kapcsán.....	53
CSANÁD ANTAL: About the effectivity of a compound law in India	65
BENCSIK ANDRÁS: A fogyasztói jogok érvényesülésének lehetséges útjairól.....	73
BERKE GYULA: A kollektív szerződés az új Munka Törvénykönyvében	89
BRUHÁCS JÁNOS: A nemzetközi jog doktrínáiról	101
DON R. CASTLEMAN: Conflict of Conscience: Refusal of a Healthcare Provider to Withdraw Life Support	113
PHILLIPPE CLARET: France, année 1958: ruptures et continuités dans la gouvernance de la société politique française.....	129
CSEPORÁN ZSOLT – KOCSIS MIKLÓS: A jog hatékonyságának egyes kérdései a Magyar Művészeti Akadémia kódifikációjának tükrében.....	141
DRINÓCZI TÍMEA: Összehasonlító jogalkotástan: trendek és kihívások	159
GAÁL RÓBERT – MOGYORÓSI SÁNDOR – TILK PÉTER: A helyi rendeletalkotás törvényességi kontrolljának egyes kérdései a Kúria döntései tükrében	179
HERKE CSONGOR: A fiatalok elleni büntetőeljárással kapcsolatos jogértelmezési kérdések	197
HORVÁTH ZSUZSANNA: A kiterjesztett gyártói felelősség szerepe az Európai Unió körkörös gazdaságának kialakításában.....	213

IVANCSICS IMRE: A törvényességi felügyelet a közigazgatásban.....	235
KECSKÉS ANDRÁS: A részvénytársaságok irányítási rendszerének szabályai az új Ptk.-ban	245
KECSKÉS LÁSZLÓ: A jogösszehasonlítás bővületében	255
KISS LÁSZLÓ: Az alapjog-korlátozás új dimenziói, avagy az állami beavatkozás határai	275
KONDOROSI FERENC: Politika és jog: új gyógyszerek az ebola és más járványok ellen.....	283
KŐHALMI LÁSZLÓ: A jog és az etika hatékonysága a korrupció elleni küzdelemben	293
ANDITYAS SOARES DE MOURA COSTA MATOS: Against Plutonomy: Towards a Coming Law	307
MOHAY ÁGOSTON: Az uniós jogrend autonómiája	329
JAMES E. MOLITERNO: Impartiality and Independence: Misunderstood Cousins	
MONORI GÁBOR:.....	339
A nők hátrányos munkahelyi megkülönböztetése – különös tekintettel az Európai Unióban	345
YASUMOTO MORIGIWA: Silk Road, where a wealth of paths cross.....	359
NAGY ZOLTÁN ANDRÁS: Carl Schmitt szelleme a büntetőjogban.....	369
NOCHTA TIBOR: A polgári jogi felelősség jelenkori kihívásairól – különös figyelemmel a környezetvédelemre	383
PACZOLAY PÉTER: A bírói döntések kiszámíthatósága és állandósága	393
MARIJANA PAJVANČIĆ: The constitution and gender equality	399
ZOLTÁN PÉTERI: Law and Legislation in the Marxian-Socialist Legal Theory.....	411
PETRÉTEI JÓZSEF: Az államhatalom szabályozása az alaptörvényben	415
PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: A királyság államszervezete az ókori Rómában (Kr. e. VIII. - Kr.e. 510).....	435

ANTONIO SILVA SÁNCHEZ – ÁNGEL ACEDO PENCO: La importancia de la <i>affectio maritalis</i> en la concepción de la institución matrimonial en España.....	449
SOMFAI BALÁZS: Jogvita, konfliktus, ember.....	465
SZILÁGYI PÉTER: Jogbölcseleti mozaikok a jog hatékonysága kapcsán.....	471
SZILOVICS CSABA: A modern adórendszer kialakulásának feltételeiről.....	485
SZMODIS JENŐ: A jogkoncepció változásai a művészetek tükrében.....	489
TAMÁS LAJOS: A titok magánjogi védelme.....	499
IVANA TUCAK: Bentham's Analysis of Legal Rights	509
ROBERT K. WALSH: Antal Visegrady: Wonderful Colleague and Friend.....	527
KLAUS ZELENY: Das Majoritätssprinzip bei <i>Hans Kelsen</i> und einige gegenwärtige Kritikpunkte....	529
ZSIDAI ÁGNES: „Csak a törvény tehet minket szabaddá” – Törvénypozitivisták.....	555

A nemzetközi jog doktrínáiról

I. Bevezetés

1. *Visegrády* professzor tudományos *oeuvre*-jében kiemelten foglalkozik a különböző jogbölcseleti irányzatokkal¹. Írásainak tanulmányozása arra ösztönzött, hogy kísérletet tegyek napjaink nemzetközi jogi doktrínáinak sommás áttekintésére és néhány glossza megfogalmazására.

Előkérdésként az tisztázandó, hogy *mi* értendő *doktrína* és annak szinonimái vagy kvázi-szinonimái (áramlat, elmélet, felfogás, irányzat, iskola, megközelítés, paradigma) kifejezés alatt, amire az alábbi – leegyszerűsítő – meghatározás adható: a nemzetközi jog általános elmélete, amely olyan témákkal foglalkozik, mint a nemzetközi jog valódi természete és alapja, hogyan jön létre, hogyan alkalmazzák² és hogyan változik, melyek a funkciói és szerepe a világban³, minősíthető-e rendszernek és van-e különbség ennek egyes elemei között. A dolog természete szerint a nemzetközi jog különböző doktrínái eltérő értelmezést és tartalmat adnak olyan kulcs-fogalmaknak, mint a jogalanyiség, az állam és a szuverenitás, a nemzetközi közösség, a jogforrás, a jogi aktus és a nemzetközi jog felelősség, nem szólva a politikai és más tényezők hatásairól vagy a nemzetközi jognak a belső jogba, azaz a nemzeti jogrendszerekbe való beépülése következményeiről.

A nemzetközi jog doktrínáinak vizsgálatában az a kérdés is felmerül, hogy a különböző jogbölcseleti irányzatok mennyiben voltak képesek figyelembe venni a nemzetközi jog *sui genesis* jellegét, illetve állíthatjuk-e a nemzetközi jog egyes elméleteinek speciális voltát, vagy úgy is fogalmazhatunk, hogy az indentitását kereső nemzetközi jog mellett⁴ a nemzetközi jog doktrínája is hasonló úton jár?

2. A nemzetközi jog tudományának, *F. Vitoria*val és *H. Grotius*-szal kezdődő⁵ ötszáz éves történetében a XIX. században egyeduralkodóvá, vagy – legalább is – dominánssá vált a *jogi pozitivizmus*. Eltekintve e tudományos irányzatban bekövetkezett belső átalakulásoktól, újraértelmezésektől, a XX. században a legkomolyabb kihívás az ún. *ideológiai áramlatok*, elsősorban a *szovjet nemzetközi jogi doktrína*

* professor emeritus, PTE ÁJK Nemzetközi- és Európajogi Tanszék

¹ Visegrády Antal: Modern jogbölcseleti irányzatok (JPE ÁJK, Pécs, 1995); Visegrády Antal: Jog- és állambölcselet (Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2002.) 2. fejezet, 45-83. o.

² Ld. pl. Koh, Harold Hongju: Wy Do Nations Obay International Law. (*Yale Law Journal*, Vol 106, No 8 (1997) 2599-2659. o.

³ Ld. pl. Visscher, Charles de: Théories et réalités en droit international public. (Paris, Pédone, 1960)

⁴ Ld. Weil, Prager: Le droit international en quête de son identité. *Rec des cours*, t. 237 (1992-VI) 9-370. o.

⁵ Bruhács János: Nemzetközi jog I. (Dialóg-Campus, Budapest- Pécs 2008) 54§, 49-50. o. és 57.§m 53. o.

részéről érte⁶, megvalósítva a marxizmus-leninizmus ideológiáján alapuló elmélet egyesítését a strikt voluntarista pozitívizmussal, nevezetesen az állami szuverenitás abszolutizálásával, az állam kizárólagos beleegyezése mint *conditio sine qua non* kiemelésével a nemzetközi jogalkotásban, a nemzetközi jog és a belső jog elválasztásával⁷. Bár az ún. szocialista nemzetközi jog megjelent a szerződéses gyakorlatban⁸, részletes elméleti kidolgozására nem kerül sor.

A nemzetközi jognak 1945 utáni alapvető átalakulása, tartalmának szinte exponenciális növekedése és – részben ennek köszönhető – minőségi változása új kihívásokat támasztott a nemzetközi jog tudománya számára, amelyeknek ez utóbbi csak bizonyos késéssel és részlegesen tudott megfelelni. Különösen az elmúlt negyed században a korábban egységesnek tűnő nemzetközi jogi doktrína *differenciálódott*, új megközelítések jelentek meg, bár a „virágozzék száz virág” állapotától még igen távol vagyunk.

Az új értelmezések, irányzatok elsősorban az *Egyesült Államokban* jöttek létre, köszönhetően egyrészt az amerikai jogelméletben bekövetkezett változásoknak, a R. Pound és J. Franck által létrehozott jogi realizmus (*legal realism*) iskolának, másrészt a nemzetközi kapcsolatok elméleti vizsgálatának térnyerése miatt, ami döntő mértékben szintén Amerikában következett be⁹. A nemzetközi jogra vonatkozó új – különböző impulzusok által előidézett – elméletek hatása korlátozott maradt: Európában – ide értve Nagy-Britanniát is – nem tudták megingatni a pozitívizmus dominanciáját, vagy – óvatosabban fogalmazva – nem érték el átütő sikert¹⁰.

A nemzetközi jog pozitivistá értelmezésének fennmaradását, sőt erősödését – paradox módon – elősegítette a nemzetközi jog hatalmas mennyiségi növekedése, új és új területek nemzetközi jogi szabályozás alá kerülése, amelyek egyik következménye a *fragmentáció*¹¹. A speciális területek előtérbe kerülése szükségképpen együtt járt tudományos feladatokkal, foglalkozni kellett a releváns normák megállapításával, értelmezésével, alkalmazásával, amely esetlegesen elméleti tézisek megfogalmazását is magával hozhatta, pl. az emberi jogok nemzetközi rendszerében az

⁶ A másik ilyennek minősíthető és a feledés homályába vesző felfogásról l. Jouin, Céline: Le droit international allemand dans *Revue général du droit int public*. 2010. 535-562. o.; Schmidt, Yarl-Kolb, R.: La question-clé de la Société des Nations. Le passage au concept de guerre discriminatoires. (Paris, Pédone, 2009) 121. o.

⁷ Ld. Kovács Péter: L'approche marxiste dans l'enseignement du droit international entre 1945-1990. Le cas de la Hongrie. in *Les doctrines internationalista durant les années du communisme réel en Europe/Internationalist Doctrines During the Years of Real Communism in Europe*. Yournet, Emmamuelle – Motoc, Iulia (dir.) Collection de VUMR de Droit comperé de Paris, vol. 27 (2012) 431-450. o.

⁸ Ld. pl. az 1970. évi szovjet-csehszlovák és az 1974. évi szovjet-NDK barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződéseket.

⁹ Ld. Herczegh Géza: A nemzetközi kapcsolatok vizsgálata az Egyesült Államokban. *Állam- és Jogtudomány* XV. évf. (1972); Roche, Jean-Jacques: *Théories des relations internationales*. 7 édition (Paris, Montchrestien, 2008) 17. és köv. o.

¹⁰ Hatásuk jelei felfedezhetők pl. R. Higgins-nél, Shigeru Oda-nél, sőt J. Crawford-nál is. (Chance, Order, Change: The Coruse of International Law. *Reueil des cours*, Vol. 365. (2013) I. rész.

¹¹ Ld. Fragmentation du droit international. Difficultés déconlant de la diversification it de l'expansion du droit international. *Rapport du Gorupe études de la Commission du droit international établi sous sa forme défintive par Martti Koskenniemi*.)A/CN.4/L, 682, 13 avril 2006)

„emberi méltóság” előtérbe állítását, vagy a nemzetközi környezetvédelmi jogban a fenntartható fejlődés *oximoron* koncepcióját.

A nemzetközi jog elméleti értelmezésében az előzőekben vázolt fejlődés következménye az egyre növekvő eltérés, sőt *szakadás* az amerikai és az európai nemzetközi jogi doktrínák között¹², amely meglepő paradoxonnak tűnhet, tekintettel az USA világhatalmi szerepére, unilateralizmusra építő külső jogpolitikája és *last but not least* az amerikai egyetemek vonzerejére.

Ezzel szemben inkább az amerikai hegemonia elleni ellenállást állapíthatjuk meg¹³, amelyet pl. kifejezésre juttatott a Nemzetközi Jogi Intézet tagjainak szavazása is a 2003. évi Irak elleni háború legalitásáról¹⁴.

A nemzetközi jog és különösen doktrínái területén létező amerikai-európai szembenállás mellett, egy ennél szélesebb és mélyebb eltérés, sőt *szakadás* is feltételezhető. Az előbbi megközelítések általában a Nyugat álláspontját fejezik ki, amely – dominanciájának elismerése mellett – mégis *egyoldalúvá* teszi az elvekben univerzális nemzetközi jogot¹⁵.

3. A nemzetközi jog doktrínáinak még az utóbbi fél évszázadra korlátozó feldolgozása is terjedelmes monográfiát igényelne. A nemzetközi jogtudományban különösen helyén való induktív módszer¹⁶ követve be kellene mutatni a különböző irányzatok jeles képviselőinek munkáit, vázolni gondolatmenetüket, idézni legfontosabb téziseiket és más iskolákkal kapcsolatban megfogalmazott megállapításait, továbbá mindezt kiegészíteni kritikai elemzéssel¹⁷. Ennek eredményeként recenziók sorozata jönne létre. E tanulmány csak jóval szerényebb *célt* vállalhat fel, figyelemmel a *nemo ultra posse tenetur* maximára. A terjedelmi korlátokra való szokásos hivatkozáson túl, érdemi nehézséget jelent a rendelkezésre álló szakirodalom rendkívüli gazdagsága és folyamatos bővülése, amelyet szinte lehetetlen áttekinteni és még inkább követni. További problémaforrást jelent egyes doktrínák sajátos terminológiája és az a körülmény, hogy gyakran túllépnek a jogtudomány határain, eljutva a politológia, a szociológia, sőt a filozófia területére is.

E tanulmány így arra vállalkozik, hogy viszonylagos pontosságú áttekintést adjon – különböző összegzések felhasználásával – a nemzetközi jog legfontosabb modern doktrínáiról. Ezt követően egyes kiemelt, fontosnak vagy érdemesnek érzett irányzat sommás, glosszákkal kiegészített összefoglalására törekszik.

¹² Cot, Jean-Pierre: *Tableau de la persée juridique americaine. Revue gèneral de droit int. public* 2006, no.3 541. o.

¹³ O’Connell, Mary Ellen: *Who Helps the Hegemon. Austrian Revue of European and International Law* vol. 8 (2009) 91. és köv. o.

¹⁴ Az Irak elleni háború legalitása ellen 90 szervezet 15 szavazattal szemben és 12 tartózkodással. Ld. Salmon, Jean: *La déclaration de Bruges sur le secours à la force. Revue belge de droit international*, vol. XXXVI (2003-2) 596-570. o.

¹⁵ Ld. Bruhács János: *A nemzetközi jog tegnap és ma. Állam- és Jogtudomány LIV. évf. (2013) 3-4. o.*; részletesebben ld. Sundhya Partuja: *Decolonising International Law* (Cambridge University Press, 2011.)

¹⁶ Friedman, Wolfgang: *General Course in Public International Law. Rec. des cours* Vol. 127. (1969-II) 67. o.

¹⁷ Ebben támaszkodni lehet pl. Lachs, Manfred: *Teachings and Teaching of International Law. Rec. des cours*, Vol. 151 (1976-III) 161-252. o. vagy Kolb, Robert: *Les Cours gèneraux de droit international public de l’Académie de la Haye.* (Bruxelles, Bruylant 2003)

II. A nemzetközi jog fő doktrínái a XXI. század elején

1. A bevezető már utalt a nemzetközi jog általános elméletében az utóbbi évtizedekben bekövetkezett differenciálódásra és ebben az amerikai attitűd-változások meghatározó szerepére, amelynek eredményeként a nemzetközi jog különböző elméleti megközelítéseinek bonyolult, szövevényes világa jött létre. Ebben a kvázidzsungelben az eligazodást segíthetik különböző összeállítások, amelyek alapján viszonylagos pontosságú áttekintés, számbavétel érhető el.

Ronald St. J. Macdonald és Douglas M. Johnston¹⁸ megkülönböztetnek filozófiai (*Kelsen, Versdross Verzijl*), humanista (*Brierly, Lauterpacht, Jenks*) és tudományos (*Schwarzenberger, Friedman, Stone*) irányzatokat, amelyekkel azóta olyan új áramlatok (*New Stream*) egészítenek ki, mint a kritikai iskola, a realista, liberális és klasszicista felfogások.

Martti Koskenniemi újszerű és gondolatébresztő monográfiájában¹⁹ négy iskoláról van szó, nevezetesen megkülönböztet szabály-megközelítésű álláspontot (*rule approach*) Schwarzenberger a politikai megközelítést (Mc Dougal), szkeptikus (*Morgenthau*) és az idealista (*Alvarez*) iskolákat.

Az Amerikai Nemzetközi Jogi Társaság 1998. évi szimpóziuma szerint²⁰ létezik a pozitívizmus, a *New Haven* iskola vagy a politika-orientált jogtudomány (*policy-oriented jurisprudence*), a nemzetközi jogi folyamat (*critical legal studies*) irányzata, a nemzetközi jog és a nemzetközi kapcsolatok tudományának szimbiózisa, a feminista jogtudomány és végül a nemzetközi jog gazdasági elemzése (*law and economics*). E symposium anyagának különös értéke az, hogy konkrét problémát (a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelme) elemez különböző elméleti prekonceptciók alapján, amely feltételezi ez utóbbi meghatározó vonásainak tömör összegzését. E symposium anyagát is felhasználva készített átfogó áttekintést J. P. Cot az amerikai jogi gondolkodásról²¹, amelyben kitért a nemzetközi kapcsolatok tudományos vizsgálatának irányzataira, jelesen a realizmusra, az institucionalizmusra, a liberális elméletre és a konstruktívizmusra²².

A nemzetközi felelősségen belüli közösségi felelősség, azaz a nemzetközi közösség érdekeinek megsértése miatti felelősség megalapozása céljából S. Villalpando foglalkozik a nemzetközi közösséggel kapcsolatos elméleti áramlatokkal, amelynek során említi a természetjogot, a voluntarista pozitívizmust, a normatívizmust, a szociológiai megközelítést, végül az ideológiai áramlatokat, ide értve – a szovjet nemzetközi jogi doktrína mellett – a *New Haven* vagy *Yale* iskolát, azaz a nemzetközi jog politika-orientált megközelítését és a „Harmadik világ” fel-

¹⁸ Macdonald, Ronald St. J. – Johnston, Douglas M. *International Legal Theory: New Frontiers of the Discipline*. in *The Structure and Process of International Law*. (1983) 4 és köv. o.

¹⁹ Koskenniemi, Martti: *From Apology to Utopia: The Structure of International Legal Argument*. (Cambridge University Press, 1989) 131-191. o.

²⁰ Symposium on Method in International Law: Appraising the Methods of International Law: A Prospectus for Readers. Ed. Steven R. Ratner – Anne-Marie Slaughter. *American Journal of Int. Law*, Vol. 93 No 2 (1999) 293-294. o.

²¹ Cot, Jean-Pierre: *Tableau de la pensée juridique américaine*. *Revue générale de droit int public*, T. 110 (2006/3) 537-596. o.

²² Uo. 574. o.

fogást²³. A nemzetközi jogi kutatások módszertanának alárendelten – bevallottan a jogi pozitívizmust követő²⁴ – O. Corten először négy irányzatot különböztet meg, nevezetesen a jogdogmatikai, a jogelméleti, a jogfilozófiai és a jogszociológiai módszert²⁵, majd – a szakadás (*clivage*) szempontjából – említést tesz a voluntarizmus *contra* objektívizmusról, a formalista *contra* kritikai módszerről és az idealista *contra* realista felfogásról²⁶.

Az elmúlt évtizedekben előtérbe került a nemzetközi kapcsolatok elméleteinek és a nemzetközi jog tudományának összekapcsolása²⁷, amely – a kutatások kiszélesítésével – mélyebb és meggyőzőbb válaszokat keres a nemzetközi jog alapkérdéseire. E módszert követve Armstrong – Farrel – Lambert három irányzatot különböztet meg: a realizmust, a liberalizmust és a konstruktívizmust²⁸. Ezeket a szemüvegen (lens) vagy nézőpontokon keresztül elemzi a nemzetközi jog olyan területeit, mint az erőszak alkalmazása, az emberi jogok, a nemzetközi bűncselekmények, a nemzetközi kereskedelem és a környezetvédelem. Ezen az úton tovább menne Dunoff és Pollack meglepő párosításokat létesít: a nemzetközi kapcsolatok négy vezető elmélete (realizmus, institucionalizmus, liberalizmus és konstruktívizmus)²⁹ mindegyikének van megfelelő nemzetközi jogi doktrínája³⁰, amelyeket – a nemzetközi jog elméletét szintetizáló – fejezetek követnek³¹.

2. Milyen következtetések vonhatók le a nemzetközi jog doktrínáinak előbbi – nyilvánvalóan nem teljes és szubjektivitástól sem mentes – áttekintéséből? A proliferáció ténye igazoltnak tűnik: a nemzetközi jog alapkérdéseinek értelmezésére már nemcsak a jogi pozitívizmus megközelítését használják. Ha nem is beszélhetünk az „izmusok” küzdelméről, nyilvánvaló az eklektikusság, amely lehet a témaorientáltság következménye is. A nemzetközi jog doktrínáira vonatkozó különböző összegezéseket összehasonlítva találunk egyezéseket, de még inkább eltéréseket, egyes fogalmak eltérő értelmezéseit, amely megállapítások bizonyításához és részletezéséhez komolyabb elmélyedésre lenne szükség a különböző elméleti irányzatokban. Ettől függetlenül annyi leszögezhető, hogy *nem beszélhetünk konszenzusról*

²³ Villalpando, Santiago: *L'émurgence de la communauté internationale dans la responsabilité de Etats* (Paris, PUF 2005) 43-59. o.

²⁴ Ld. Corten, Olivier: *Le discours du droit international. Pour un positivisme critique* (Paris, Pédene 2009) 350. o.

²⁵ Corten, Olivier: *Méthodologie du droit international public*. (Editions de l'Université de Bruxelles, 2009) 22. és köv. o.

²⁶ Uo. 46. és köv. o.

²⁷ Ezt nevezi Slaughter-Burley kettős napirendnek. Slaughter-Burley, Anne-Marie: *International Law and International Relations Theory: A Dual Agenda*. *American Journal of Int. Law*, Vol. 87, No 2 (1993) 205-239. o.

²⁸ Armstrong, David-Farrel, Theo-Lambert Helen: *International Law and International Relations*. Second Edition (Cambridge University Press 2012) 74 és köv. o.

²⁹ Dunoff, Jeffrey L. – Pollack, Mark A. (Eds.) *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations. The State of the Art*. (Cambridge University Press 2013) 21-22. o.

³⁰ Uo. 14. o.

³¹ Koremes, Barbara: *Institutionalism and International Law* (uo. 59-82. o.); Moravisk, Andrew: *Liberal Theories of International Law* (uo. 83-118. o.); Brunnée, Jutta – Toope, Stephen J.: *Construction and International Law*. (uo. 119-145. o.); Steinbery, Richaard H.: *Wanted-Dead or Alive: Realism in International Law*. (uo. 146-174. o.)

abban a kérdésben, hogy a XXI. század kezdetén melyek a meghatározó nemzetközi jogi doktrínák, pontosabban fogalmazva: melyek a jogi pozitívizmus valódi „kihívói”.

Érdekes azt a kérdést is vizsgálni, hogy a nemzetközi jogi doktrínák áttekintéséből milyen irányzatok maradtak ki, és ez minek köszönhető. Könnyen belátható az, hogy a két világháború közötti pacifizmus³² aligha lehet releváns, mert a mai nemzetközi jog *per definitionem* a béke joga. Meglepőbbnek tűnik a természetjogi elmélet mellőzése, tekintettel arra, hogy létezik modern természetjogi iskola³³, és még inkább azért, mert a *de iure condito* nemzetközi jog alapvető területének, az emberi jogok nemzetközi rendszerének néhány kulcseleme a természetjog alapján is értelmezhető, ezen kívül a *fortiori* az emberi jogi követelmények primátusát, az ún. *human rightism*³⁴-ot könnyebb a természetjog segítségével megalapozni.

Prima facie az axiológiai megközelítés sem szerepel a nemzetközi jog doktrínáira vonatkozó áttekintésekben, amely meglepőnek tűnhet. Az ENSZ Alapokmánya szerint a nemzetközi viszályokat és helyzeteket az igazságosság és a nemzetközi jog elveinek megfelelő módon kell rendezni (1. cikk 1. pont), bár az előbbi gyakorlati érvényesülését nehéz felfedezni a konkrét megoldásokban. Az igazságosság a kezdetektől jelen van a nemzetközi jog tudományában³⁵. J. Rawls saját igazságosság-elméletét³⁶ a nemzetközi jogra is extrapolálta³⁷. Az igazságosság gondolata vezetett el a háború fogalmának átértékeléséhez, felélesztve az igazságos és igazságtalan háború közti megkülönböztetést³⁸.

Az axiológia kategóriájának kiterjesztésével további fogalmak is relevánssá válhatnak, jelesen a méltányosság, a moralitás³⁹ és ez utóbbin keresztül az értékek előtérbe állítása. A dolog természete szerint nincs konszenzus abban, hogy a mai nemzetközi jog milyen értékeket képvisel, ezek összekapcsolhatók-e konkrét jogintézményekkel, pl. a nemzetközi *ius cogens*-el. P. M. Dupuy – a kétségtelenül létező

³² Ide tartozott pl. W. Schücking (I. Garcis-Salmons, Mónica: Walter Schücking and the Pacifist Tradition of International Law. *European Journal of International Law*, vol. 22. (2011/3) 755-788. o.) vagy H. Kelsen is (Id. Cassese, Antonio: International Law. Second Edition (Oxford University Press 2005) 216. o.

³³ Le Fur, Lois: Règles générales de droit de la paix. *Rec. des cours*, t. 54 (1935-IV) 172-193. o.; Hall, Steven: The Persistent Spectre: Natural Law, International Order and the limits of Legal Positivism. *European Journal of International Law*, vol. 12 (2001) 273-276. o.; Verdross, Alfred con – Koeck, H. F.: Natural Law: Tradition of Universal Reason and Authority. in McDonald – Johnson: i.m. 12. j.)

³⁴ Pellet, Alain: „Human Rightism” and International Law. Gilberto Amadon Memorial Lecture (Nations Unies: 2000)

³⁵ Ld. Roucoumas, Emanuel: The Idea of Justice in the Works of Early Scholars of International Law in Boisson de Chazurnes, Lunzence – Gowland – Debbas, Vera: The International Legal System in Quest of Egrity and Universality / L'ordre juridique international en quête de l'équité et d'universalisme. Liber Amicorum George Abi-Saab (La Haye 20001) 79. és köv. o.

³⁶ Rawls, John: *Theorie de la justice* (Paris, Seril 19997.) 666. o.

³⁷ Rawls, John: *Le droit des gens*. (Paris, L'esprit, 1996.)

³⁸ Ld. Walzer, Michael: *Gnerres justes et injurtes*. (Paris, Gallimard 2006) és ennek vitáját az *European Journal of International Law*, vol. 24, no. 1. (2013).

³⁹ Ld. Pastor Ridrejo, José Antonio: Le droit international à la veille du vingt et unième siècle: normes, fait et valeurs. *Cours général de droit international public. Recueil des cours*, t. 274/1998),

formális egység mellett – e jogrend materiális értelmezését meghatározott értékekre építi azzal a kiegészítéssel, hogy csak *in statu nasendi*-ként beszélhetünk róla⁴⁰. A nemzetközi jog értéktartalmának vizsgálatára a későbbiekben – az amerikai elméleti irányzatokkal kapcsolatban – még visszatérünk.

A nemzetközi jog *szociológiai megközelítése* ellentmondásosan tükröződik a nemzetközi jogi doktrínákról szóló ismertetett összefoglalókban. Míg az európai szerzőknél *expressis verbis* önálló – bár nem egységesen értelmezett – irányzatként szerepel, az angolszász feldolgozásokban inkább a nemzetközi kapcsolatok – nemzetközi jog közös elméletébe integrálódik, így a megközelítésre az utóbbihoz fűzött glosszában fogunk kitérni.

A továbbiakban *újszerűsége* miatt a kritikai iskolával (*critical legal studies*) kapcsolatos sommás megjegyzésekre szorítkozunk, majd – továbbgondolva az értéktartalom és szociológiai megközelítés fontosságát – röviden érintjük egyrészt a versengő amerikai nemzetközi jog felfogásokat (*New Haven versus Harvard*), másrészt az interdiszciplináris, azaz a nemzetközi kapcsolatok – és a nemzetközi jog együttes elméletét. A *jogpozitivistá szemlélettel kapcsolatos rövid megjegyzések az összefoglalóban jelennek meg, míg a konstruktivizmus*⁴¹ mellőzése azzal indokolható, hogy a más elméletek és különösen magának a jognak a nacionalitásától távolodó felfogása, különösen annak megértése, hogy az irracionálódáshoz vezet-e, nehezen követhető, és még nehezen belátható nemzetközi jogra gyakorolt hatása.

3. A *kritikai iskolához* (*critical legal studies*) több irányzatot sorolhatunk: az olyan jeles nemzetközi jogászok mint Ch. Chaumont, J. Salmon, M. Chemillier – Gendreau által képviselt „Reims-i iskolát”, a M. Koskenniemi és D. Kennedy nevével fémjelzett „Új megközelítést” (NAIL, azaz *New Approach to International Law*) a „Harmadik Világ álláspontot” (TWAIL, *Third World Approach to International Law*) és a feminizmust, amelyek közül csak az első kettőhöz fűznénk rövid kommentárokat⁴².

⁴⁰ Dupuy, Pierre-Marie: L'unité de l'ordre juridique international. Cours général de droit international public. T. 297 (2002) 213. és köv. o.

⁴¹ A N. Onuf által bevezetett konstruktivizmus az olyan instabil változókat állítja, mint a kultúra, az eszmék identitások, amelyek alakítják a szereplőket és befolyásolják magatartásukat. L. Brunnée, Jutta – Toope, Stephen J.: Constructivism and International Law. in Dunoff, Jeffrey L. – Pollack, Mark A. (eds.): *Interdisciplinary Perspectives on International Law and International Relations. The State of the Art.* (Cambridge 2013) 121. o. A társadalmilag konstruált helyzet példája a nukleáris fenyegetés: az USA számára – ellenséges viszonyuk miatt – a kisszámú észak-koreai atombomba jóval nagyobb fenyegetést jelent, mint a szövetséges Nagy Britannia jóval nagyobb és fejlettebb nukleáris arzenálja. L. Wendt, Alexander: *The Agent – Structure Problem in International Relation Theory.* Id. Roche, Jean-Jacques: *Théories des relations internationales.* 7 ed. (Paris, Montchrestion 2008) 141. o.

⁴² A TWAIL-ről ld. Cassese, Antonio: *Le droit international dans un monde divisé.* (Paris, Berger-Levrault 1986), Wang Tieya: *The Third World and International Law in MacDonalds – Johnston* (eds.) i.m. (18.), M. Mutua: *What is TWAIL. ASIL, Proceedings of the 94 th Annual Meeting* 2000. 31-34. o., a feminista doktrínáról ld. Charlesworth, Hilary, Chinkin, Christine – Wright, Shelley: *Feminist Approaches to International Law. American Journal of Int. Law*, Vol. 84. 4 (1991) 613-645. o.; Oxford, Anne: *Feminisme, Imperialisme and the Mission of International Law. Nordic Journal of Int. Law.* vol. 71, no. 2. (2002) 275. o.

A kritikai iskola kísérletet tesz a jogi pozitivizmus meghaladására, a nemzetközi jog mélyebb megismerésére az interdiszciplinaritás módszerének érvényesítésével. A – marxista alapokat követő – *Reims*-i iskola⁴³ a nemzetközi jogot azon ellentmondásokon keresztül közelíti meg, amelyek létrejöttét és alkalmazását meghatározzák.

Ebből kiindulva egyrészt denúciálja a fennálló – és a nemzetközi jog által megerősített – uralmi viszonyokat, amely struktúrák újratermelik és állandósítják az elnyomottak helyzetét, másrészt követeli ezek megdöntését⁴⁴. Ez utóbbiban azonban nincs szó arról, hogy mi léphetne a mai nemzetközi jog helyébe, így homályban marad az, hogy a szuverén államok koegzisztenciáját és együttműködését biztosító nemzetközi jogot mi válthatná fel. A *fortiori* a nehezen értelmezhető emberiség fogalmánál csak a vertikális tagozódást (uralmon levők és elnyomottak) veszi figyelembe, és nem tud mit kezdeni a horizontális (nemzetek, népek közötti) megosztással, amellyel éppen a nagyhatalmak által háttérbe szorított országok helyzetét gyengíti, holott a nemzetközi jog legfontosabb szabályai (az erőszak tilalma, a szuverén egyenlőség elve és a beavatkozás tilalma) éppen ez utóbbiak helyzetét védik. Ez utóbbi megállapításban bennrejlnek a kritikai elméletek legfőbb gyengesége, jelesül az „alárendelt” fogalmának szűkítése,⁴⁵ amelyből kimaradnak például a különböző kisebbségek.

A NAIL látszólag radikálisabb: megkérdőjelezi a nemzetközi jog tudományának objektivitását, és dicséri a nyílt politikai állásfoglalást. A nemzetközi jogot egyszerű dialógusra, azaz párbeszédre szűkíti le, amelyet a nemzetközi jogászok hoznak létre és adnak elő. Ennek egyenes következménye az indeterminizmus⁴⁶, amely nemcsak a szöveg – különböző értelmezést lehetővé tevő – meghatározatlanságából adódik, hanem alapvető jellegű: az apologetikus és utópisztikus pólusok közül szerveződő bináris ellentmondásokon alapul⁴⁷. Így juthatunk el ahhoz az alapvető meglátáshoz, amely szerint bár igazolható, mindig létezik *prejudicium* az uralmi viszonyok támogatására és fenntartására⁴⁸. E következtetés alátámasztására az idézett szerző Koszovó ügyére hivatkozik⁴⁹.

Koskenniemi gondolatmenetéből annyi leszűrhető, hogy – az éles kritika ellenére – elismeri a nemzetközi jog használhatóságát, közös nyelv szerepét, legfeljebb az a

⁴³ Ld. Chemillier-Gendreau, Monique: Contributions of the Reims Schoole to the Dabate on Critical Analysis of International Law: Assessment and limits *European Journal of International Law* vol. 22, no. 3. (2011) 649-661. o.

⁴⁴ „A Kritika célja nem az uralmi és kizsákmányolási struktúrák könnyítése és legitimálása, hanem annak vádolása és megdöntése.” A kiáltvány 4. pontja. in Bschand, Rémi (dir) *Théories critiques et droit international*. (Bruxelles, Bruylant 2012) 8. o.

⁴⁵ Bachanel, Rémi: Poru une théorie critique en droit international. *uo.* 124. o.

⁴⁶ Koskenniemi, Marti: From Apology to Utopia. The Structure of International Legal Argument Reissue with New Epitogue. (Cambridge University Press, 2005) 614-615. o., Uj. Kennedy, David: The Discipline of International Law and Polidy *Leiden Journal of Int. Law*. vol 12, no 1. (1999.) 9. o.

⁴⁷ Koskenniemi, Marti: Le style comme methode: Lître aux organisatews du Symposium (1999). in *La politique du droit international* (Paris, Pédone, 2007) 398. o.

⁴⁸ Koskenniemi, i. m. (49. j.) 608-609. o.

⁴⁹ Koskenniemi, Marti: La dame fait, trop de serment: Le Kosovo et le tournant vers l'étiqie droit international (2002) in Koskenniemi: i. m. (48. j.) 171. o.

felvetés engedhető meg, hogy egyrészt a nemzetközi jog feltételezett indeterminiz-musa a nemzetközi jog valamennyi területére vonatkozik-e, másrészt bennrejlő szubjektivitása hogyan egyeztethető össze a nemzetközi jogi gyakorlat realitásával, eszközeinek, különösen a nemzetközi szerződéseknek általános használatával⁵⁰.

A kritikai iskola rövid glosszákkal történő bemutatása azzal zárható le, hogy a nemzetközi jog dekonstrukciójának végrehajtása után megjelenik-e valamilyen *alternatíva*. Sajátos módon ezzel leginkább a TWAIL keretében találkozunk, például a nemzetközi jogalkotás demokratizálásának javaslatában, amely szerint a többségi szavazással elfogadott nemzetközi szerződések szokásjogi úton általánosan követhetővé válnak, illetve az ENSZ Közgyűlésének határozata jogforrásai rangra emelkedhetnek⁵¹.

4. A jogi realizmus⁵² (legal realism) amerikai jogbölcseleti irányzatának a nemzetközi jog területére történő alkalmazását két nemzetközi jogi doktrína valósította meg: az 1950-es évektől a politika-orientált megközelítés (policy-oriented approach) vagy Yale iskola (*McDougal, Laswell, Reisman*) majd az 1960-as években a nemzetközi jogi folyamat (*international legal process*) iskola (*Chayes, Erlich, Loeventhal*). A közös gyökerek ellenére e két irányzat kezdetben élesen szemben állt egymással, azonban később bekövetkezett közeledésük, sőt integrációjuk⁵³, amit aligha lehet a véletlen művének minősíteni, mivel kiindulópontjuk azonos: a normacentrikus megközelítés (*rule oriented approach*) helyett a *process oriented* megközelítést preferálják, azaz a döntéshozatali folyamatban kell a nemzetközi jogi szempontokat érvényesíteni, összhangban a jogi norma céljával, a jogpolitikával, a gazdasági, társadalmi és jogi követelmények számbavételével. Másképpen fogalmazva: a statikus jellegű szövegmagyarázatot felváltja egy dinamikus folyamat, amelybe könnyen belcérthető egy lehetséges jogalkotási megoldás is.

A két irányzat hamarosan újabb közös ponton is találkozott, különösen az újraéledő *liberalizmus* hatására. Az amerikai külpolitika jogi érvekkel történő bennrejlő támogatása⁵⁴ helyébe az ún. *new international legal process* nyíltan beépíti az axiológiai szempontokat⁵⁵, amelynek következtében a legalitás végső tesztjét az *alapvető értékekkel* való összhang biztosítja⁵⁶. E követelmény kaput nyit abba az irányba, hogy melyek a nemzetközi jog által védett értékek, ezek függetleníthetők-e az érdekektől, továbbá a nemzetközi jogban mint totalitásban hatnak-e vagy ellenkezőleg: egyes részterületekhez, jogintézményekhez (pl. *ius cogens*) kötődnek.

A továbbiakban csak két rövid megjegyzésre szorítokozunk. Elsőként az említendő, hogy mindkét irányzat jelentős mértékű *flexibilitást*, rugalmasságot tulajdonít a nemzetközi jognak. Egyrészt az alapvető értékek védelmére hivatkozással a nemzetközi jog más alapvető szabályai, pl. az erőszak tilalma, a szuverenitás tisztelet-

⁵⁰ A NAIL kritikáját ld. Paulus, Andreas: *International Law after Postmodernism: Towards Renewal or Decline of International Law* *European Journal of International Law*, vol 12, no. 4. (2001) 727-755. o.

⁵¹ Részletesebben ld. Bcdjaoui, Mohamed: *Pour un Novel ordre Économique*. (UNESCO, 1979)

⁵² A jogi realizmus mint jogbölcseleti vagy jogelméleti irányzat és a nemzetközi kapcsolatok realista elmélete és annak válfajai megkülönböztetendők. *Armstrong et al.* i.m. (29. j.) I. o.

⁵³ Armstrong együttesen tárgyalja. Uo. 92. és köv. o. Uj. *Cot*: i.m. (12. j.) 553. o.

⁵⁴ *Cot* i.m. 565. o.

⁵⁵ Uo. 560. o.

⁵⁶ Uo. 568. o.

ben tartása, a non-intervenció elve korlátozhatók, fellazíthatók, felülírhatók, amelyek jelei megnyilvánulnak a „human rightism”-ban, azaz az emberi jogok abszolutizálásában vagy a humanitárius intervenció lehetőségének felbukkanásában⁵⁷. Nem hagyható figyelmen kívül egy önellentmondás létrejötte sem. Feltételezve a demokrácia, az emberi jogok tisztelete és a jogállamiság következményeinek *de iure condito* vagy *de iure condendo* létezését⁵⁸, a nemzetközi jog – az említett két irányzat által vallott – flexibilitása gyengítheti, sőt alááshatja a jogbiztonság megvalósítását.

A másik megjegyzés a *jogviták rendezésével* kapcsolatos, mert a mindkét irányzat által vallott flexibilitásból szükségszerűen következik a *bíró szerepének növekedése*. Nemzetközi bírói fórumok esetében – a joghatósággal kapcsolatos alapvető korlátok miatt – ennek veszélye csekély, legfeljebb megkönnyíti egyes döntések értelmezését: sokszor „taláros diplomaták” diplomáciai megoldásáról lehet szó, amelyeknek példái hosszasan sorolhatók lennének. Ebben az összefüggésben érdemes lenne az Európai Unió Bíróságának gyakorlatát is fontolóra venni.

5. A politika-orientált megközelítés és az *international legal process*, illetve ez utóbbi megújított változatának vizsgálata során elérkezhetünk a *nemzetközi kapcsolatok elméletei* és a *nemzetközi jogi doktrínák* kapcsolatrendszeréhez. A kérdés úgy fogalmazható meg, hogy az említett amerikai jogelméleti irányzatok és a nemzetközi kapcsolatok melyik elmélete között feltételezhető *iunctim*. Bár *prima facie* paradoxonnak tűnik, mert a nemzetközi kapcsolatok realista felfogása és ennek mutációi (a K. Waltz által képviselt neorealizmus, a B. Buzan féle neoklasszikus realizmus vagy R. Gilpin és J. Nye hegemonikus realizmusa)⁵⁹ kétségbe vonják, vagy legalábbis minimalizálják a nemzetközi jog szerepét a nemzetközi kapcsolatok alakulásában, ennek ellenére meggyőző érvek szólnak a nemzetközi kapcsolatok realista elmélete és a jogi pozitívizmus közötti közös nevező, közös sajátosságok mellett⁶⁰.

Miután a nemzetközi jogra alkalmazott modern amerikai jogelméleti irányzatok lényegében kétségbe vonják a jogi pozitívizmus premisszáit, és ezzel kizárják a nemzetközi kapcsolatok realista elméletével való kapcsolat létesítését, vagy esetleges *iunctim* csak e realizmus *antitézisének* feltételezhető, amelynek viszont nincs általánosan elfogadott *terminus technicus*-a. Ha elfogadjuk például Carr álláspontját, amely szerint a nemzetközi kapcsolatok lényege a harmonia hiánya, vagy legalábbis csekély volta, ami visszatükröződik realista értelmezésében⁶¹, akkor az ezzel ellentétes paradigmára joggal alkalmazható a „harmonizációs elmélet” kifeje-

⁵⁷ Ilyen jellegű kritikát fogalmazott meg pl. Hathaway John C.: *America Defender of Democratic Legitimacy*. *European Journal of International Law*, vol. 11. (2000) 121-124. o.

⁵⁸ Vö. Franck, Thomas M.: *The emerging right to democratic governance*. *American Journal of Int. Law*, (1992) 86. o.; Crawford James: *International Law as an Open System*. (London, Cameron May, 2002) 39-68. o. A demokrácia és a *rule of law* között koreláció áll fenn, ez utóbbiról l. Morin, Jacques-Yvan: *L'Etat de droit: amezgence d'un principe du droit international* *Rec. des cours*, T. 254 (1995) 9-462. o.

⁵⁹ Részletesebben l. Roche, i.m. (9. j.) 37-70. o.

⁶⁰ Steinberg, Richard H.: *Wanted-Dead or Alive: Realism in International Law*. in Dunoff, – Pollack i.m. (30. j.)

⁶¹ Carr, E. H.: *The Twenty Years Crisis 1919-1939*. (London, Macmillan, 1939.). Id. Armstrong i.m. 77. o.

zés⁶². Más szerzőknél ez liberális elméletként⁶³ jelenik meg, de lehetne idealista paradigmának is minősíteni. Készséggel elismerve a liberális elméletek sokszínűségét (a *stricto sensu* liberalizmuson kívül a funkcionalizmust, az institucionalizmust, a Burton féle világtársadalom és Rosenau féle transznacionális felfogásokat⁶⁴), mégis kétségtelennek tűnnek alapvető azonosságai: az államcentrikusság elvetése és ezáltal a nemzetközi kapcsolatok sokszereplős jellegének elfogadása, az együttműködés dominanciája és az ezt biztosító eszközök megléte, az erőszakot háttérbe szorító tényezők prioritása, az államon belüli viszonyok és a nemzetközi kapcsolatok közötti határ átjárhatósága, a nemzetközi jog és a nemzetközi intézmények kiemelkedő szerepének elismerése stb. A felsoroltak kvadrálnak a jogi pozitivizmust meghaladni kívánó nemzetközi jogi doktrínák alaptételeivel.

A nemzetközi kapcsolatok – leegyszerűsítéssel – nem realista elméleteinek és bizonyos nemzetközi jogi doktrínáknak az integrációja további kérdést vet fel: minek minősíthető a nemzetközi jog ilyen módon történő értelmezésének kísérlete, azaz *jogszociológiai* vagy *politológiai* megközelítésről van szó. A szakirodalomban mindkét álláspont jelen van⁶⁵, amely vita eldöntése meghaladja e tanulmány lehetőségeit és szerző kompetenciáját. Ezért inkább jelzésekre szorítkozhatunk.

- A nemzetközi jog integrálása a nemzetközi kapcsolatok rendszerébe, azaz abba a közegbe, amelyben az előbbi létrejön és funkcionál, a *priori* a szociológiai megközelítés mellett szól.
- Az állam nemzetközi cselekvésének determinációja vagy befolyásolása nemcsak külső tényezők következménye, azaz nem hagyhatók figyelmen kívül az államon belüli viszonyok sem. Kérdéses tehát az, hogy – természetük különbségére tekintettel – ugyanazt jelentheti-e a szociológiai megközelítés, mint általában.
- A nemzetközi kapcsolatok és a nemzetközi jog – ismételten hangsúlyozott – konkrét és alapvetően politikai természete mennyiben akadályozhatja a szociológia módszereinek felhasználhatóságát.
- Feltéve a szociológiai megközelítés melletti érvek primátusát, feltétlenül hangsúlyozni kell azt, hogy ebben az esetben sincs szó G. Scelle jogszociológiai elméletének⁶⁶ reinkarnációjáról, azaz az ember jogalanyiségének kizárólagosságára épülő jogrend, a társadalmi, objektív szükségesség mint materiális jogforrás elfogadásáról, amit a pozitív jog csak tökéletlen módon képes visszaadni.

⁶² Pl. Bruhács János: Nemzetközi jog I. (Bp.-Pécs, Dialóg-Campus 2008.) 26-27. o.

⁶³ Armstrong i.m. 88. és köv. o.; Moravcsik, Andrew: Liberal Theories of International Law in Dunoff – Pollack i.m. 83-98. o.

⁶⁴ Roche: i.m. 81-98. o. és 110-118. o.

⁶⁵ Pl. a politológiához sorolja Pollack és Dunoff: i.m. 5. és köv. o. Corten i.m. (26.j.) 27. o. ezzel szemben a konstruktivizmus szerint inkább szociológiai megközelítésről van szó. L. Brunnée Yutta – Toope, Stephen J.: Constudivisom and International Law. Uo. 119-145. o. U. Mayrand, Hélène: L'apport mutuel entre constructivisme et théories critiques. in Bachand, Réni dir Théories critiques et droit international. (Bruxelle, Bruylant 2013) 164. o.

⁶⁶ Ld. Thierry, Henry: The Thought of George Scelle. *European Journal of International Law*, vol. 1. (1990) 193-209. o.

III. Összefoglalás

Összegzés helyett, talán érdemes arra kitérni, hogy a nemzetközi jog különböző doktrínái mit jelenthetnek a *gyakorló jogász, a jog működtetője* számára. Nem lehet kétséges az, hogy egyes modern elméleti megközelítések hozzájárulhatnak a nemzetközi jog valódi szerepének mélyebb megértéséhez, feltárhatnak új összefüggéseket stb. Kérdéses azonban relevanciája az ún. „politikai” nemzetközi jogon kívüli területeken, ahol továbbra is a nemzetközi jog *de iure condito* normái tűnnek mérvadónak és ennek következtében a pozitivista értelmezés. Aligha képzelhető el az, hogy olyan konkrét területen, mint például a diplomáciai jog, a nemzetközi vízjog vagy az államutódlás, sikeresen érvelni lehetne – a flexibilitásban rejlő lehetőségek kiaknázásán túl – valamely modern nemzetközi jogi doktrína fogalom- és eszközrendszerével. Erősen meglepő lenne, ha a nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer szerződéses és általános nemzetközi jogi normáit az érdekelt államok számára elfogadhatóan ilyen módon felül lehetne írni. Perdöntő lehet ebben a kérdésben M. Koskenniemi megjegyzése: a jogtudós lehet kritikus, de gyakorló jogászként, például ügyvédként a Nemzetközi Bíróság előtti eljárásban alkalmazkodnia kell az erősen klasszikus pozitivista módszerekhez⁶⁷. *Prima facie* az emberi jogok nemzetközi szabályozása tűnhetne kivételnek, ennek elfogadása azonban feltételezné az emberi jogok abszolutizáló felfogását, az ún. *human rightism* megközelítést, amely egyrészt érveket kaphat egyes doktrínákból, másrészt összhangban lenne meghatározott politikai-ideológiai irányzattal is.

Visszatérve a közvetlenül politikai természetű államközi kapcsolatokat rendező nemzetközi jogi normákhoz, amelyeknél az előzőekben már elfogadtuk egyes nemzetközi jogi doktrínák újraértelmező szerepét, ebben az összefüggésben szükséges egy fontos körülmény kiemelése: a nemzetközi gyakorlat azt mutatja, hogy az államok nem a nemzetközi jog elveit és szabályait kérdőjelezzik meg, hagyják figyelmen kívül. Érzéketlenek maradnak az egyes doktrínák által kimunkált lehetőségekre, amelyekkel kapcsolatban elég a humanitárius intervenció vagy a pro-demokrácia intervenció fogalmaira utalni. Ellenkezőleg: ezek keretein belül maradvá azokat a tényeket látják, állapítják meg különbözőképpen, nem ritkán homlokegyenest ellenkező módon, amelyekre a nemzetközi jogot alkalmazni kellene. Ebben a vonatkozásban elég az ENSZ Alapokmányának az erőszak tilalmát kinyilvánító rendszerére, a főszabály és a kivételek dialektikájára utalni: a tilalmat sohasem kétségbe vonva a kivételek, különösen az önvédelem relevanciáját hangsúlyozzák konkrét esetekben, amelyet az államok egy része elfogad, másik része pedig megalapozatlanul tart. Mindez a ténybeli rabulisztika tényrészét mutatja, amelyet *Shakespeare* oly tökéletesen mond el a „Velencei kalmárban”.

⁶⁷ Koskenniemi, Marti: Le style comme méthode. Lettre aux organisateurs du symposium. in *La politique du droit international*. (Paris, Pédone, 2007) 399. o.